

ГРОШІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Сімків М.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлюється поняття грошей з позиції соціально-психологічного підходу. Здійснюється теоретичний аналіз феномену грошей в соціологічних та психологічних теоріях. Розкривається роль грошей у сучасному суспільстві та їх функції. Описується вплив грошей на формування особистості у різних психологічних напрямках, а саме: психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія та психологія розвитку. А також висвітлюються теоретичні основи впливу грошей на процес прийняття рішення та поведінку людини.

Ключові слова: гроші, економічна поведінка, психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, психологія розвитку.

Постановка проблеми. Гроші – це невід’ємна частина людського буття. Вони виникли одночасно з розвитком цивілізації та стали величезним досягненням людства. Первинно вони є суто економічним явищем та виконують, в першу чергу, економічні функції такі як: міра вартості, засіб обігу, платежу та нагородження і є універсальним еквівалентом вартості товарів та послуг. Проте, в процесі розвитку суспільства, гроші набули також соціальних та психологічних ознак, що неодмінно позначається на багатьох сферах життя суспільства загалом та людини зокрема. Проникаючи у всі сфери життя суспільства, вони вносять свої корективи і беззаперечно впливають на розвиток економіки, політики, культури тощо.

Дослідження в цій галузі на теренах України тільки набирають обертів. Це нова сфера психологічних інтересів, що наразі перебуває на стадії розробки. Українські психологи в основному зосредили свою увагу на проблемах економічної соціалізації особистості та входження дітей в економічний простір (В. Москаленко, І. Зубіашвілі, Г. Аверянова, Н. Дембицька) [1, 4, 5] психологічні особливості розуміння власності (Н. Дембицька) [1], дослідження ставлення до грошей та грошових установок (І. Зубішвілі) [4], особливостей економічної поведінки (В. М’яленко) [7].

Мета. Теоретичний аналіз грошей як соціально-психологічного феномену.

Аналіз публікацій та основний матеріал. Існує безліч поглядів на розуміння, пояснення та дослідження цього явища. Гроші є об’єктом дослідження багатьох наук: соціології, філософії, економіки, історії, психології тощо. Кожна з цих наук висвітлює гроші під різним кутом зору, через призму завдання, яке стоїть перед дослідниками.

Перші спроби теоретичного аналізу сутності грошей відбулися ще у античні часи (Арістотель, Платон та ін.). Давні мислителі вважали, що гроші мають соціальну природу та є продуктом соціально-економічного розвитку [за 5]. Проблемою грошей в рамках соціологічної науки займалися такі відомі вчені як Г. Зіммель, М. Вебер, К. Маркс, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін. Вони вперше винесли гроші за межі суто економічного розуміння та спробували поглянути на це явище з точки зору його впливу не тільки на економічне, а й соціальне буття. Про психологічні особливості грошей говорили і економісти: А. Сміт, А. Маршалл та Дж. Кейнс. Їхні роботи відіграли важливу роль у формуванні сучасних підходів досліджень цієї проблематики у галузі соціології та психології [за 5].

Гроші – це елемент товарно-грошових відносин, загальний еквівалент вартості усіх речей, який виступає засобом нагромадження капіталу. Такий підхід до розуміння сутності грошей розвинувся в рамках класичної політичної економії (К. Маркс,

Г. Зіммель, М. Вебер). Згідно з цим підходом гроші мають функціональний характер, який відображається у тих функціях, які вони виконують: засіб обігу та платежу тощо. Проте цей підхід не відкидає твердження, що гроші є не тільки економічним, а й соціальним та психологічним явищем. Вони є універсальним засобом комунікації, виконують суспільні функції та встановлюють соціальні зв’язки у формі відчуження (Г. Зіммель, К. Маркс, Т. Парсонс). Також через призму грошей можна розглядити механізми функціонування соціуму [за 5].

Вперше гроші набувають соціально-психологічних ознак в рамках концепції Г. Зіммеля [3], який вважав, що гроші існують не тільки за для покращення ефективності функціонування економіки, а й для формування «економічної людини». Вони стають універсальним засобом досягнення цілей, проте, з розвитком суспільства, вони перетворюються на самоціль, абсолютну цінність. Під впливом сучасної культури, в якій гроші виходять на перший план, відбуваються і певні зміни у внутрішньому світі людини. Вона набуває таких якостей як ощадливість, скупість та прогностичність, що є ознакою раціональності. Відповідно змінюються також інтереси, цінності та ідеали. Внаслідок чого людина прагне накопити як найбільшу кількість грошей, що дає їй можливість отримати абстрактну владу, а їх витрата супроводжується відчуттям часткової втрати цієї влади. Особливістю накопичуючої поведінки є відсутність межі до якої це варто робити, оскільки гроші є абстрактною величиною. Важливою рисою грошової культури людини є показова трата грошей за для демонстрації особистого багатства та соціального статусу. Ще однією особливістю панування грошових відносин у суспільстві є досягнення особистої свободи. Отже, аналізуючи концепцію Г. Зіммеля, можна дійти висновку, що під впливом грошей відбуваються якісні зміни у психіці людей та формування «економічної людини», в результаті чого змінюється суспільство.

На противагу політичній економії, в якій гроші набули ознак однорідності та універсальності, виникає новий підхід у розумінні грошей з позиції їх соціальної множинності. В рамках цього підходу виникають теорії, в яких гроші наповнюються культурним, соціальним та психологічним (особистісним) змістом (Й. Шумпетер, В. Зелізер, К. Полань, М. Дуглас) [2].

В. Зелізер у своїй роботі розкриває зміст поняття соціальної множинності грошей через соціологічну модель та критикує висловлювання соціологів (Г. Зіммеля, Дж. Коулмана, Е. Гідденса) стосовно того, що гроші є абсолютно замінними, якісно нейтральними та однорідними. На думку автора, гроші – це множинне явище, оскільки люди застосовують різні грошові засоби для різних типів соціальної взаємодії. Причинами виникнення соціальної

множинності грошей є такі фактори: 1) відсутність однієї грошової одиниці, відповідно їх різноманітність; 2) використання в якості грошей інших засобів обміну; 3) їх цільове призначення. Гроші не є культурно нейтральними та соціально безликими, оскільки вони перебувають під впливом соціальних відносин, норм та цінностей. Функціонування грошей у суспільстві зумовлює взаємодію між людьми та встановлення соціальних зв'язків і відносин. Ці соціальні зв'язки служать інформаційним каналом для накопичення соціального капіталу та формування соціальних грошових установок [2].

Культурний та соціальний фактори впливають на використання грошей та особу, яка ними оперує, оскільки кожен тип грошей призначений для конкретної людини та має своє цільове призначення. Також ці не економічні фактори впливають на систему розподілу, контроль та джерела отримання кожного конкретного типу грошей [2].

В. Зелізер виділяє декілька типів грошей враховуючи джерела їх надходження, людей, які їх отримують та цілі для яких вони призначені: домашні гроші (гроші в сім'ї), гроші в якості подарунку, офіційні та моральні гроші. Щодо домашніх грошей, то їх функціонування в межах конкретної сім'ї відбувається не за законами ринкової економіки, а за правилами цієї сім'ї. Вони трансформуються під впливом системи соціальних відносин, яка існує в сім'ї. Гроші як подарунок також мають свої специфічні особливості, які залежать від осіб, які роблять подарунок та приймають його, способу їх дарування та подальшого використання. Цей тип грошей втрачає свої якості з точки зору їх ефективності та корисності, а стає проявом любові, поваги тощо. Офіційні або інституційні гроші – це специфічний вид грошей, джерелом якого є держава або інші офіційні організації, які призначені для певних прощарків населення та мають своє цільове призначення (наприклад, надання державної грошової допомоги малозабезпеченим особам для придбання одягу або їжі). Особливих, якісно нових характеристик набувають моральні гроші. Вони можуть ставати священною цінністю, внаслідок їх використання у ритуальних цілях (наприклад, виплата внаслідок смерті), або можуть втрати моральну цінність та трансформуватись в «брудні» гроші, джерелом яких є антиморальні (аморальні) дії [2].

Спроби поглянути на гроші з точки зору психології можна знайти в класичних психологічних підходах: в психоаналізі (З. Фрейд, К. Феніхель, С. Ференці та ін.) [за 10], біхевіоризмі (Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.) [за 9], когнітивізмі (А. Тверські, Д. Канеман, Р. Солсо, Ю. Фоа та ін.) [6,8], психології розвитку (А. Строс, К. Дагцігер, Р. Саттон, Г. Яхода та ін.) [за 10].

З психологічної точки зору, гроші – символічний знак, який відображається в психіці людини. На думку В. Москаленко, вони є важливим фактором формування психіки людини у живих, існуванні, самозадоволенні, займанні певного статусу у суспільстві [1]. Беручи за основу ідеї Т. Парсонса про гроші як систему «загальноприйнятих символів», виникає твердження, що гроші є не тільки символічним вираженням власності, а й символічним посередником людських відносин [1].

Психологічна теорія, яка найповніше пояснює індивідуальні відмінності у ставленні до грошей та причини психічних розладів пов'язаних з грошима є психоаналіз. З. Фрейд у своїй роботі під назвою «Характер і анальний еротизм» вказує на те, що ставлення до грошей дорослої людини може визначатися особливостями її дитячої сексуальності.

Він виділив три основні риси характеру людини, у якій відбулась фіксація на анальній стадії розвитку: акуратність, бережливість та пертність. Велике значення на анальній стадії розвитку особистості має позитивне чи негативне підкріплення з боку дорослих стосовно акту дефекації дитини. Таким чином символічною формою відмови дитини від очищення кишківника на вимогу батьків, внаслідок негативного підкріплення, може бути прояв скупості та накопичення великих капіталів у дорослому житті. Людина, яка у дитинстві отримувала позитивне підкріплення та намагалась за допомогою горщика принести задоволення для своїх батьків, в дорослому житті проявляє марнотратство, особливо, коли бажає любові та схвалення з боку оточуючих [за 10]. Отже, слідуючи психоаналітичній теорії, можна стверджувати, що існує зв'язок між досвідом отриманим в процесі привикання до горщика й подальшою поведінкою людини загалом та фінансовою поведінкою зокрема.

К. Феніхель та С. Ференці, послідовники психоаналітичної теорії, продовжували розвивати ці ідеї в своїх дослідженнях. С. Ференці описав стадії онтогенезу впродовж яких первинне задоволення від бруду та екскрементів трансформуються в любов до грошей. Фрейдисти вважають, що за багатьма монетарними установками ховаються сильні емоції. Найчастіше з грошима пов'язують такі емоційні переживання як почуття провини. Почуття провини, в свою чергу, пов'язують з певними релігійними та соціальними цінностями, наприклад, аскетизм, самовідречення та ін.. Багато релігій проповідують гріховність у слідуванні власним бажанням, марнотратстві та вихвалянні власним достатком. А такі якості як добросовісність, пунктуальність, бережливість та поміркованість, заставляють людей зі схожими переконаннями відчувати провину не так за отримання грошей, як за їхню трату. Г. Голдберг та Р. Льюїс стверджують, що наслідками почуття провини можуть бути психосоматичні розлади та депресія [за 10].

Почуття безпеки – це ще одне емоційне переживання, яке найчастіше пов'язане з грошима. Дослідження багатих американців, які самостійно заробили свої капітали, показало, що в дитинстві вони частіше переживали смерть батьків, розлучення та інші психологічно травмуючі події. Психоаналітики стверджують, що для таких людей потреба в багатстві – це потреба в емоційній безпеці [10].

Л. Торндайк, пояснюючи закономірності функціонування економічної поведінки, вказував, що гроші виконують функцію підкріплення зв'язку між стимулом та реакцією. Це явище автор назвав «законом ефекту». Гроші як універсальний засіб підкріплення поведінки людини, фігурують в теорії оперантного навчання Б. Скіннера. Вони виступають в ролі умовного (вторинного) підкріплення моделей поведінки людини, оскільки самостійно гроші не наділені внутрішньою цінністю, проте вони мають тісний асоціативний зв'язок з різноманітними товарами та послугами, які виступають в якості безумовного (первинного) підкріплення. В сучасній культурі, на думку Б. Скіннера, гроші, а точніше перспектива їх отримання, найчастіше використовується в якості підкріплення конкретної моделі поведінки людини [за 9].

Погляд на гроші з точки зору їхнього відображення в психічних процесах притаманний представникам когнітивної психології. Когнітивісти (Д. Канеман, А. Тверські, Р. Солсо та ін.) намагались виявити конкретні закономірності та механізми мислення, які проявляються в монетарній поведінці

людини. Теорія перспектив А. Тверські та Д. Канемана пояснює ірраціональність прийняття економічних рішень людини в ситуації невизначеності. Вони вважають, що люди не завжди можуть проаналізувати раціональні альтернативи, тому часто використовують евристичні прийоми мислення: 1) доступність – схильність оцінювати імовірність настання події, базуючись на тому, наскільки легко такі події приходять їм на думку; 2) репрезентативність – схильність оцінювати події, виходячи з того, наскільки ці події відповідають певній вже знайомій моделі; 3) закріплення (встановлення «якоря») – на прийняття рішення впливає попередньо збережена в пам'яті інформація; 4) корекція відповіді відбувається внаслідок отримання додаткової інформації стосовно певної очікуваної події. Ця теорія наголошує на ірраціональності мислення людини та описує процес прийняття економічних рішень, що проявляються в грошовій поведінці [6, 8].

Дослідження грошей в традиціях психології розвитку полягає в тому, як діти набувають знання про гроші та навички поведінки з ними, входячи в економічну сферу життя суспільства.

Скориставшись ідеєю Ж. Піаже про стадійний розвиток особистості, А. Строс розробив 9 стадій розвитку уявлень дитини про гроші. Уявленням про гроші як про засіб за допомогою якого можна що-небудь придбати, розпочинається перша стадія розвитку (близько 4 років). Закінчується розвиток цих уявлень приблизно у віці пубертату, в якому дитина досягає остаточного розуміння. Проте, ця концепція не розкриває чинників, які впливають на розвиток уявлень дитини про гроші, що зумовлюють її перехід від однієї стадії до іншої [за 10].

Взявши за основу модель когнітивного розвитку Ж. Піаже, К. Данцігер розробив 4 стадії розвитку уявлень дітей про економічні категорії: економічний обмін, виробництво та ін. Дослідник виявив, вагомим чинником формування цих уявлень та переходу від однієї стадії до іншої є особистий досвід. Недоліком цієї концепції є невеликий віковий діапазон, від 8 до 5 років, який охоплюють ці стадії [за 10].

Твердження К. Данцігера про важливу роль особистого досвіду в процесі розвитку уявлень про гроші та накопичення капіталу було підтверджено в дослідженні Р. Саттона. Незважаючи на вік, рівень інтелекту та соціально-економічний статус дитини, уявлення більшості дітей віком від 6 до 13 років відповідали ранній стадії, що свідчить про об'єктивність даного твердження.

Уявлення дітей віком від 6 до 12 років про гроші з позиції прибутку внаслідок операції купівлі-продажу досліджував Дж. Яхода, який стверджує, що в процесі розвитку розуміння суті поняття прибутку дитина проходить три стадії. На першій стадії відбувається перехід від повного ігнорування до розуміння факту його існування. Поступовим виникненням зв'язку між купівлею і продажем характеризується друга стадія. На цій стадії купівля і продаж розглядається як дві різні системи діяльності. На третій стадії розвитку дитина набуває розуміння суті поняття прибутку та причинно-наслідкових зв'язків в процесі купівлі-продажу [за 10].

Отже, представники даних психологічних напрямків вперше розпочали дослідження грошей як

психологічного явища, що стало основою для подальших досліджень в галузі психології грошей.

Концепція Лі, названа «психологічною теорією грошей», – це спроба узагальнити та описати різні підходи до розуміння феномену грошей з точки зору психології. Основою цієї концепції є твердження про символічне відображення грошей в психіці людини. Проте, символічним є не тільки гроші та товари, які можна за них придбати, а й джерела їх поступлення. Автори зазначають, що для різних людей та груп існують відмінні їх символічні значення. Ці символічні значення мають свою особливість – вони зберігаються протягом довгого часу. У даній концепції особливий акцент робиться на символах, які відображають конкретні грошові характеристики, що проявляються у поведінці. Такими характеристиками є: форма вираження (кредитні картки, банкноти, чеки та ін.), номінал (крупні чи розмінні монети), зовнішній вигляд (чисті, потерті, нові чи старі), вага та матеріал, з якого вони виготовлені (папір, метал та ін.), величина. «Психологічна теорія грошей» охоплює у своєму аналізі три групи факторів. Перша група факторів пов'язана з розвитком символізму, оскільки різні культури по різному сприймають грошові характеристики: розмір, колір, малюнок та ін., і формують свої особливі символічні значення та їх цінність, які мають зміст виключно в межах певної культури. Друга група стосується виключно самого символізму як явища. Вони виражають певне ставлення до різних характеристик: негативне, позитивне або нейтральне. Третя група факторів стосується використання грошей. Різні форми, типи грошей мають своє призначення: одні використовують для збереження, інші краще підходять для подарунків тощо [за 10].

Ще одним важливим пунктом в цій концепції є заперечення економічним твердженням стосовно раціональності людини в економічній поведінці. Цей факт неодноразово був доведений в когнітивних теоріях, які описують когнітивні помилки, які виникають в процесі прийняття економічних рішень [6, 8].

Висновки. Важливим та головним поняттям в економічній психології є гроші. Проте, розуміння змісту цього феномену неоднозначне. В результаті короткого огляду та теоретичного аналізу літератури, трактування соціально-психологічного змісту поняття грошей можна умовно розділити на два підходи.

Перший, розпочавши всій розвиток в класичній політичній економії та продовживши в рамках соціологічних концепцій, характеризується матеріалістичним визначенням грошей та переконанням стосовно їх універсальності, нейтральності та однорідності. Проте, не відкидається думка про тісний взаємозв'язок грошей та соціуму та набуття ними соціально-психологічних ознак (К. Маркс, М. Вебер, Г. Зіммер, Т. Парсонс, Дж. Коулман, Е. Гідденс).

Другий підхід до розуміння сутності грошей стає більш соціально – психологічним та опирається на поняття соціальної множинності грошей. Представники цього підходу стверджують, що гроші мають зміст не тільки з економічної точки зору, а й з культурної, соціальної та психологічної. Вони знаходяться під впливом культурних та соціальних обмежень. (В. Зелізер, Й. Шумпетер, К. Полань, М. Дуглас).

Список літератури:

1. Авер'янова Г. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. Авер'янова, Н. Дембицька, В. Москаленко. – К.: ППП, 2005. – 307 с.
2. Зелізер В. Создание множественных денег / В. Зелізер // Экономическая социология: электронный журнал. – Том. 3, Вып. 4. – 2002. – С. 58-72.

3. Зиммель Г. Философия денег. Теория общества / Г. Зиммель. – М., 1999. – 416 с.
4. Зубіашвілі І. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації / І. Зубіашвілі // Соціальна психологія. – Вип. 5 (31). – Київ, 2008. – С. 109-123.
5. Зубіашвілі І. Теоретичні передумови становлення теорії психології грошей / І. Зубіашвілі // Проблеми сучасної психології: наук. зб.; за анд. С. Д. Максименка. – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 246-254.
6. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – Том 24, Вип. 4. – 2003. – С. 31-42.
7. М'яленко В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді: автореф. анд. анд. Психол. наук: 19.00.05 / В. М'яленко. – Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2008. – 20 с.
8. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб., 2006. – 589 с.
9. Фрейдджер Р., Фейдимен Д. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. – М., 2004. – 2095 с.
10. Furnham A., Argyle M. The psychology of money. New York: Routledge, 1998. – 324 p.

Симків М.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДЕНЬГИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

В статье освещается понятие денег с позиции социально-психологического подхода. Осуществляется теоретический анализ феномена денег в социологических и психологических теориях. Раскрывается роль денег в современном обществе и их функции. Описывается влияние денег на формирование личности в различных психологических направлениях, таких как: психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология и психология развития. А также освещаются теоретические основы влияния денег на процесс принятия решения и поведение человека.

Ключевые слова: деньги, экономическое поведение, психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология, психология развития.

Simkiv M.V.

Lviv I. Franko National University

MONEY AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Summary

This article illustrates the concept of money from the perspective of socio-psychological approach. It implements a theoretical analysis of the phenomenon of money in sociological and psychological theories, illuminates the role and function of money in modern society. Also, the influence of money on identity formation in different psychological areas such as psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology and psychology of development, is described. In addition, it highlights the theoretical basis of money influence on decision-making and behavior.

Keywords: money, economic behavior, psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology, developmental psychology.

УДК 159.9.072:923.2

СЕНСОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕРЕЖИВАННЯ НИМИ ТРАВМАТИЧНОЇ ПОДІЇ

Ушакова І.М., Скидан Г.В.

Національний університет цивільного захисту України

Стаття присвячена вивченню особливостей сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців як компонента переживання ними травматичної ситуації. Дано визначення травмуючої ситуації і психічної травми. Піднято питання про структуру і динаміку її переживання суб'єктом. Показано, що сенс життя та сенсожиттєві орієнтації є одним з важливих компонентів переживання психічної травми. Виявлено особливості сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців.

Ключові слова: травматична подія, переживання травми, психологічні механізми переживання травмуючої події, сенс життя, сенсожиттєві орієнтації, вимушені переселенці.

Постановка проблеми. Протягом свого життєвого шляху люди стикаються з різноманітними подіями, які можуть сприйматися як яскраві, емоційно забарвлені, цікаві, значущі, трагічні. Проте, аналізу такої життєвої події, як травматична, в науці досі не було приділено достатньої уваги. Тим часом, завдання дослідження психологічних меха-

нізмів переживання травматичної події є одним з найважливіших у сучасній психології. Сьогодні вона набуває особливої значущості не тільки в зв'язку із зростанням в різних регіонах планети, зокрема, в Україні, природних і антропогенних катастроф, розширенням зон «гарячих точок» і терористичних актів. З не менш важкими ситуаціями люди зустрі-